

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2021, 5 (2): 311-328.

Mutarrizî'nin el-İknâ' Adlı Eserinde Aksam-ı Sitte Öğretimi

How al-Aqşam al-Sitta (the Six Categories) are Taught in al-Iqna' by al-Mutarrizi

Aladdin GÜLTEKİN

**Doç. Dr. Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati
Anabilim Dalı**

Assoc. Prof. Dr. Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences

aladdingultekin@karabuk.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-2302-7452

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 23.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted : 16.12.2021
Yayın Tarihi / Published : 25.12.2021
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Gültekin, Aladdin. " Mutarrizî'nin el-İknâ' Adlı Eserinde Aksam-ı Sitte Öğretimi". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 5 / 2 (Aralık 2021): 311-328.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- İstanbul-Turkey. All rights reserved..Since 2007

Mutarrizî'nin el-İknâ' Adlı Eserinde Aksam-ı Sitte Öğretimi

Öz

Sarf ilmi, Arap dilinin iki ana branşından biri olup, fiiller ve bunların çekimleri üzerinde en çok yoğunlaştığı alan olmuştur. Bunun sebebi, fiillerin öğrenilmesi ve öğretilmesinin daha çok emek, dikkat ve devamlılık istemesidir. Kök itibarıyla Arapçadaki fiillerin büyük bir çoğunluğu üç harfli (sülasi) olup bunların mazi ve muzaride aldıkları ilk görünümler altı kalıp "Aksam-ı sitte" başlığı altında sarf kitaplarında incelenmiştir. Bu kalıpların anlatımı sarf kitaplarında oldukça veciz bir şekilde ele alınmıştır. Bu çalışma, Orta Asya coğrafyasına mensup Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyyid Alî b. el-Mutarrizî tarafından telif edilen, *el-İknâ' limâ havâ tahte'l-İknâ'* adlı el yazma eserde geçen sarf ilmi (kelime bilgisi) konusu ile alakalıdır. Arap dili konusunda tanınan bir isim olmasıyla beraber Mutarrizî'nin adı geçen eseri ve muhtevası pek az kişi tarafından bilinmektedir. Bu bölümde "aksam-ı sitte"nin uzun ve tertipli anlatımı oldukça dikkat çekmektedir. Müellifin konuyu uzun anlatmasında bir amacının olduğunu düşünülmektedir. Bu çalışmada, aksam-sitte konusuna eserin yöntem ve yaklaşımının ortaya konulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Mutarrizî, el-İkna, Sarf, Aksam-ı sitte

How *al-Aqşam al-Sitta* (the Six Categories) are Taught in *al-Iqna'* by al-Mutarrizi

Abstract

As one of the two main branches of the Arabic language, *Sarf* (morphology) mostly focuses on verbs and their conjugations, as learning and teaching verbs requires much more effort, attention, and continuity. Regarding their stems, most of the verbs in Arabic are trilateral (*thulathi*), and their initial forms in the past (*al-madi*) and the present tense (*al-mudari*) are examined in the books of *Sarf*, in the section of *al-Aqşam al-Sitta* (the Six Categories). These patterns are dealt with very concisely in the said books. This study is concerned with *Sarf* as discussed in a manuscript of *al-Iqna' li-ma havâ tahta al-qina'*, authored by Abu al-Fath Nasir al-Din b. Abd al-Sayyid Ali b. al-Mutarrizi, of Central Asia. Although he is a well-known figure in the Arabic language, only few people are familiar with the mentioned work of *al-Mutarrizi* and its content. In the relevant section of the book in question, the extended and well-organized discussion of *al-Aqşam al-Sitta* stands interesting. It may be said that the author, relying on a certain reason, explains the subject at length. This study aims to reveal the method and approach of the said work concerning the topic of *al-Aqşam al-Sitta*.

Keywords: Arabic Language, Mutarrizi, *al-Iqna'*, *Sarf*, *al-Aqşam al-Sitta*

Giriş

Arap gramerinin ana dallarından biri olan sarf ilminde üç harfli (sülasî) fiillerin mazi ve muzarileri semaidir. Bu fiillerin mazi ve muzari vezinleri bilindiği üzere sarf ilminde aksam-ı sitte başlığı altında işlenmektedir. En hacimli Sarf kitaplarında bu vezinlerin anlatımı genellikle oldukça kısa tutulmuştur. Ancak bu çalışmada ele aldığımız Alî b. el-Mutarriżî'nin telif ettiği *el-İknâ' limâ havâ tahte'l-ıknâ'* adlı el yazma eserde aksâm-ı sitte konusu içinde örnek verilen fiiller sayısı ve türleri bakımından oldukça fazla dikkat çekmektedir. Yaptığımız literatür araştırmamızda *el-İknâ'* üzerinde her ne kadar birkaç bilimsel çalışma¹ yapılmış olsa da eserin içinde yer alan bu konu ve işlenişi üzerinde herhangi bir bilimsel çalışma tespit edilememiştir. Arap dilinde önemli bir yere sahip olduğu bilinen müellifin, sarf ilmi açısından da oldukça önemli olduğu düşünülen bu eserde “aksam-ı sitte”nin uzun ve tertipli anlatımı oldukça dikkat çekmektedir. Mutarriżî tarafından sülasi fiillerin mazi/muzari vezinleri konusunun bu tertip ve düzen içinde ele alınıp öğretilmeye çalışılmasını yaşadığı çağda, bizzat onun başlattığı oldukça etkili bir yöntem olarak görülmektedir. Günümüzde de Arapça öğretenlerine ve öğrenenlerine gerek kelime hazinesini artırma gerekse fiillerin çeşitlerine aşinalık bakımından oldukça etkili olacak yöntem kazandıracığını düşünmekteyiz. Bu çalışmada, müellifin sülasi fiillerin mazi-muzari vezinlerini ele alırken sergilediği yaklaşımını, çok sayıda ve çeşitte fiilleri örnek vermesindeki amacını tespit etmek bu çalışmamızın temel kapsamının oluşturmaktadır.

Günümüzde *Sarf* ya da *Kelime Bilgisi* derslerinde öğretilen aksam-ı sitte konusunda asırlar önce yazılan *el-İknâ'* da öğrenci için çok sayıda fiil çeşidinin örnek olarak zikredildiği tespit edilmiştir. Mutarriżî'nin bu konunun anlatımında sergilemiş olduğu üslubu, “Mutarriżî'nin *el-İknâ'* Adlı Eserinde Aksam-ı Sitte Öğretimi” başlığı altında çalışılmıştır. Her şeyden önce müellifin kendisi ve eseri hakkında kısa bilgi verilmesinde fayda görülmektedir.

1. Hârizimli Alim Mutarriżî'nin Hayatı

Ebu'l-Feth veya Ebu'l-Muzaffer künyesi ile tanınan Mutarriżî'nin hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklarda

¹Aladdin Gültekin, *El-Mutarriżî'nin el-İknâ Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntemi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011); Gültekin Aladdin, “Mutarriżî'nin *el-İknâ* Adlı Eserinin Âtîf Efendi Nüshası”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 11/32 (2011) 155-169.; Aladdin Gültekin, “Mutarriżî'nin *el-İknâ* Adlı Eserinde Dil Öğretimi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012).132-148; Naciye Betül Gözel, *el-Mutarriżî'nin el-İknâ Adlı Eserinde İsimler* (Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

müellifimizin asıl adı Nâsır olarak geçmektedir. Ebu'l-Mekârim² Abdusseyyid babası olup dedesinin adı ise Alî'dir³. Dedesinin adı *Ebcedu'l-Ulûm* adlı eserde Alî yerine "Muallî" olarak yazılmıştır.⁴ Daha çok Mutarrizî nisbesi ile tanınan Nâsır b. Abdusseyyid; kaynaklarda Harizmî⁵ nisbesi ve Burhânüddîn lakabı ile nitelenmiştir.⁶

Kaynaklarda zikredilen bilgiler ışığında, Burhânuddîn Ebu'l-Feth Ebu'l-Muzaffer Nasır b. Ebu'l-Mekârim Abdusseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî (ö. 610/1213) müellifimizin tam adıdır.

Mutarrizî, Hârizmşahlar Devleti'nin en parlak döneminde Harizmin büyük yerleşim merkezlerinden olan Gürgeç'te hicrî 538/1143 yılının Recep ayında doğmuştur⁷. Mutarrizî nisbesini kendi mesleği olarak mı yoksa atalarından kumaşa nakış, sırma veya sim işleme işiyle meşgul biri sebebiyle mi aldığı tam olarak bilinmemektedir.⁸ *el-Muğrib* isimli eserinde zikredilen bir kayıta istinaden ("ğvr" md.) onun Hârizm Türkçesi'ni bildiği ve büyük ihtimalle Türk olduğu anlaşılmaktadır.⁹ Doğumu tam olarak Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) vefat ettiği aynı sene ve beldeye denk düştüğü için "Halifetu'z-Zemahşerî" unvanını almıştır.¹⁰

² Muhammed b. Usmân b. Kaymâz ez-Zehabi Ebû Abdillâh, *Siyeru Alâmi'n-nubelâ'*, thk. Şuayb Arnâvût- Muhammed Naîm el-Urkûsî, (Beyrût: Mussese'tu'r-Risâle, 1413), 22:28.

³ Cemâluddîn Alî Yûsuf el-Kıftî, *İnbahu'r-Ru'vât*, thk. Muhammed Ebu Fazıl İbrâhîm, (Kahire, 1986), 3/339; Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, t.y.), 7/202; Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu enbâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâru's-Sekafe, 1968), 5/369; Muhammed b. Şâkir el-Kutbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâru Sadr, 1973-1974), 4/182; Abdulkâdir b. Ebî'l-vefâ Muhammed b. Ebî'l-vefâ, *el-Kuraşî, Cevâhiru'l-mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, (Karâtsî: Mîr Muhammed Kutubhane, t.y.), 1/317; Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrâhîm, (Saydâ: t.y.), 2/311; İbn Kutluboğa, *Tacu't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, (Mevkiu'l-Varrâk, t.s.), 79.

⁴ Sıddîk b. Hasan el-Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum el-vesyu'l-merkûm fi beyâni aḥvâli'l-ulum*, Abdalcaḥbar Zekkar, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 3/11.

⁵ Müellif bu nisbeyi "*el-İzâh*" adlı eserinin sonuna bizzat kendi hattı ile yazdığı icazetnamede kullanmıştır. Bkz. İbn Hallikân, *Vefyâtu'l-a'yân*, 5/369.

⁶ Kuraşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/190.

⁷ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 7/202; Kuraşî, *Cevâhiru'l-mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 1/190.

⁸ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/371; Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11; M. Sadi Çöğenli, "Mutarrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31/375.

⁹ Çöğenli, "Mutarrizî", 31/375.

¹⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ'*, 7/202; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-a'yân*, 5/370; Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/1; Zehabi, *Siyeru alâmi'n-nubelâ'*, 18/28; İbn Kutluboğa, *Tacu't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, 74;

Araştırmamız esnasında kaynaklarda müellifin, kendisi, ailesi ve ilk hocaları arasında olduğu zikredilen babası¹¹ hakkında yeterli bilgi olmadığı tespit edilmiştir.

Müellifin Ebu'l-Feth ve Ebu'l-Muzaffer bu künyelerini nasıl aldığına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Fakat, *el-İkna'*da zikrettiği üzere Muzaffer, *Misbâh* adlı eserinde belirttiğine göre de Mesûd adlarında iki oğlu olduğu anlaşılmaktadır.¹²

2. İlmî Kişiliği

Müellifin öğrenim hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, hakkında dil ve edebi sanatlar alanlarında usta ve seçkin bir fakih olarak bahsedilmesinden ve elimize ulaşan eserlerinden onun iyi bir eğitim aldığı sonucunu çıkmaktadır.¹³

Ulaştığımız kaynaklarda ve kendisinin de *el-Muğrib'*de belirttiğine göre babası Ebu'l Mekârim Abdusseyyid'den,¹⁴ Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. Said et-Tâcir'den hadis,¹⁵ Zemahşerî'nin talebesi olarak bilinen Ebu'l-Mueyyed el-Muvaffak b. Ahmed b. İshak'tan (ö. 568/1172) ilim tahsil etmiştir.¹⁶ Ayrıca *el-Muğrib* adlı eserinde Herrâsî adlı zata öğrenci olduğunu belirtmiştir.¹⁷

Mutarrizî hicri 601 senesinde hac yolunda uğradığı Bağdat'ta bir müddet kalarak şehrin fakihleriyle münazaralarda bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁸

Mutarrizî'nin; nahiv, edebiyat, fıkıh ve hadis gibi birçok ilim dalında derinleştiği anlaşılmaktadır. Özellikle muhtevası göz önüne alındığında sözlük

Mustafa b. Abdullah el-Kostantîni er-Rûmî el-Hanefî Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1992), 1/190.

¹¹ Kıftî, *İnbahu'r-ruvât*, 3/339; Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, 7/203; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/369; Kutbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4/182 Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ*, 18/28.

¹² M. Sadi Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-Muğrib fi Tertîbi'l-Muribinin Edisyon Kritiği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1986), 24; Çöğenli, "Mutarrizî", 31/376.

¹³ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/369; Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, 7/202; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ*, 18/28; Çöğenli, *el-Mutarrizî ve el-Muğrib*, 24.

¹⁴ Firuzabadî, Muhammed b. Yakup, *el-Bulğa fi terâcîmi eimmei'n-naḥv ve'l-luğat* (Beyrut: Cemiyetuu ihyâi't-turasi'l-İslâmî, 1407), 231.

¹⁵ Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ*, 18/28.

¹⁶ Hamevî, *Mucemu'l-udebâ*, 7/203; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/369; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ*, 18/28; Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidu'l-behiyye fi Terâcîmi'l-Ḥanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1906), 218; Çöğenli, "Mutarrizî", 31/375-376.

¹⁷ Firuzabadî, *el-Bulğa fi terâcîm*, 231; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/369; Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nubelâ*, 18/28.

¹⁸ Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Alî b. el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertîbi'l-murib*, thk. Mahmûd Fâhûri-Abdulhamîd Muhtâr, (Haleb: Mektebe Usâme b. Zeyd, 1979), 1/17.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/6; Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11.

ilmi için oldukça önemli sayılan ve çalışmamızın kaynağını oluşturan eserini kendisinden sonrakilere bırakmış olması, onun çok yönlü bir zat olduğu göstermektedir.

Meşhur Hanefî âlimlerinden fakih ve dilci Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî'nin *Kitabu takribi'l-garib* isimli eserinde en çok Mutarrizî'yi kaynak olarak göstermesinden müellifimizin alanında etkin ve yetkin bir kişi olduğunu ve eserlerinin Arap Diline oldukça fayda sağladığı düşünülmektedir.¹⁹

Hafızlığını tamamlayan oğlu için yazdığı *el-İknâ'* adlı eserinde isim, fiil ve harf şeklinde bir sıralama ile kelimeleri işleyişinden, ayrıca grameri öğretirken basitleştirmesinden onun iyi bir eğitimci olduğu sonucuna varılmaktadır.

Mutarrizî'nin hicri 610 senesi 21 Cemaziyelevvel salı günü Harizm'de vefat ettiği, kaynaklarda ölümüne dair mersiye olarak üç yüzden fazla Arapça ve Farsça kaside yazıldığı²⁰ rivayet edilmekle beraber bu kasidelere rastlanılmamıştır.

3. Eserleri

Mutarrizî'nin kaynaklardan tespit edilebilen eserleri şunlardır:

Müellifin oğlu için yazdığı çok sayıda şerh yapılan²¹ nahiv kitabı *Kitâbu'l-misbâh fi'n-naḥv*²²,

Hanifî alimleri arasında oldukça rağbet gören fıkıh lügati²³ *el-Mu rib fi tertîbi'l-Mu rib*, ayrıca ilim dalları ile ilgili *el-Îzâh şerḥu Maḳâmâtî'l-Ḥarîrî*²⁴. *Muhtaşaru ıslâhi'l-manḥik*²⁵, *el-Muhtaşaru'l-mevsûm*,²⁶ *Risâle fi Fesri'l-mevlâ ve ḥaşri ma ânih ve'l-keşf an ḥaḳîḳati ma kîle fih*,²⁷ *Zehru'r-rebî fi icâzi'l-Kurân*,²⁸ *Zehretu'r-rebî fi*

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bakınız, Kasım b. Kutluboğa, *Kitabu takribi'l-garib*, thk. Osman Keskiner (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018)

²⁰ Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11; İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-ayân*, 5/6.

²¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1708; Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen litterature: supplement*, (Leiden:1942),1/294; Carl Brockelmann *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, trcm. Abdulhalîm en-Neccâr (Kahire: Daru'l-Meârif, ts.), 5/242-247; Çöğenli, "Mutarrizî", 31/376.

²² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1708.

²³ Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1748; Kutbî, *Fevâtu'l-Vefeyât*, 4/183; Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/247-248.

²⁴ Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11; Firuzabadî, *el-Bulğa fi terâcîm*, 231.

²⁵ Hamevî, *Mu cemu'l-udebâ*, 7/203; Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/11; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/108.

²⁶ Bkz. el-Mutarrizî, *el-Muğrib fi tertîbi'l-mu rib* (دھر، درر، ثی) maddeleri.

²⁷ Çöğenli, "Mutarrizî", 31/376.

²⁸ Brockelmann *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/248.

ilmi'l-bedî; Miftâhu's-sa'âde,²⁹ *Risâle fi'n-naḥv* ve *Hediyetu'l-Ârifîn*'de zikredilen *el-İfsâh* adlı eserleri bulunmaktadır.³⁰

4. el-İknâ' limâ ḥevâ taḥte'l-ḳınâ'³¹ Hakkında Genel Bilgi

Müellif tarafından Kur'an'ı ezberleyen oğluna Arapça öğretmek için yazılan³² *el-İknâ'*'nin Paris,³³ Berlin, Leiden kütüphanelerinde nüshaları bulunmakla³⁴ birlikte Türkiye'deki tek nüshası Atıf Efendi Kütüphanesinde 2688 demirbaş no ile kayıtlıdır.

Araştırmamıza esas aldığımız *el-İknâ'* dört bölümden oluşmaktadır. Mutarrizî birinci bölümünde kelime çeşitlerinden günlük hayatta en fazla kullanılan ve Kur'an müfredatını da kapsayacak şekilde isimleri işlemiştir. Müellif ikinci bölümde filler (Sarf), üçüncü bölümde harfler, dördüncü bölümde ise, nahiv ilminin tüm konularını kapsaması da pek çok konusunu muhtasar şekilde işlemiştir.

Çalışmamızda ikinci bölümde yer alan sarf ilmi konularından aksâm-ı sittenin muhtevası üzerinde durulacaktır.

5. el-İknâ' da Aksâm-ı sitte Öğretimi

Aksâm-ı sitte konusu *el-İknâ'*'da 74b-161b varakları arasında işlenmiştir. Müellifimiz bu konunun oldukça uzun tutacağını önceden ön görmüş olmalı ki müstakil eser başlarında yapıla geldiği üzere aksâm-ı sitte ismini zikretmeksizin onun birinci bâbına besmele ile başlangıç yapmıştır.³⁵

a) Birinci Bâb (فعل - يفعل)

Aksâm-ı sittenin ilk bâbı olup *el-İknâ'*'da 74b-108b varakları arasında tertibi bir sıralamaya tabi tutulmaksızın ele alınmıştır. Bu vezninin ayne'l-fiilin mazide fetha muzaride damme olduğunu belirtmiştir. Daha sonra müellif (فَعْلًا فِي الْمُتَعَدِّي) ifadesiyle isimlerini zikretmeksizin sırasıyla bu bâbdan gelen muteaddi ve lazım fiilin master kalıplarını, ism-i fâil, mübalağalı ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, ism-i zaman- ism-

²⁹ Taşköruzade, *Miftâhu's-Sa'âde*, 1/126-127; Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/232; Kunûcî, *Ebcedu'l-ulum*, 3/126.

³⁰ İsmâil Bâşâ, *Hediyetu'l-Ârifîn*, 2/488.

³¹ Ebul Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Alî b. el-Mutarrizî, *el-İknâ' Limâ Havâ Taḥte'l-ḳınâ'* (İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Yazma Nüshalar, 2688); Brockelmann, *Geschichte der Arabischen literatüre*, 1/294; Çöğenli, "Mutarrizî", 31/376-377.

³² Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 1/139.

³³ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen literatüre*, 1/294, 515.

³⁴ Brockelmann, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 5/248.

³⁵ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 74b.

i mekân ve mastar-ı mîmî ve son olarak da ism-i mefûl vezinlerini tanım yapmaksızın belirtmiştir.³⁶

Mutarrizî eserin metni içinde bu bâbdan gelen sülasi fiillerin asıl harflerinin türüne göre bir isimlendirme (Aksam-ı seba) yapmaksızın örnek fiiller zikretmiştir.³⁷ O, bu bâbdan gelen fiil örneklerini aşağıda sıralayacağımız düzen ve muhteva özellikleri ile ele almış, toplamda 737 adet sülasi fiil örnek gösterilmiştir.

Bu bâbda zikredilen fiillerin adet ve çeşitlerine göre dağılımı aşağıdaki tabloda eserdeki sıralamasına uygun olarak verilmiştir.

Fiilin Türü ve Sayısı (737)	Örnek Fiil
<i>Salim</i> (363 Adet)	ثَقَبَ، جَلَبَ، جَنَبَ، ... مَرَنَ، هَدَنَ. ³⁸
<i>Muzâaf</i> (130 Adet)	جَبَّ، خَبَّ، ذَبَّ، ... ظَنَّ، كَنَّ، مَنَّ. ³⁹
<i>Mu 'telu'l- 'ayn</i> (<i>Ecvef</i>) (126 Adet)	تَابَ، ثَابَ، جَابَ، ... مانَ، هانَ. ⁴⁰
<i>Mu 'telu'l-lâm</i> (<i>Nakıs</i>) (95 Adet)	حبا، ربا، صبا، ... سها، طها، لها. ⁴¹
<i>Mehmûzu'l-fâ</i> (10 Adet)	أخذَ، أترَّ، أجرَ، ... أملَ، أجنَّ، أسنَّ. ⁴²
<i>Mehmûzu'l-fâ-Muzâaf</i> (4 Adet)	أجَّ، أزَّ، ألَّ، أمَّ. ⁴³
<i>Mehmûzu'l-fâ-Mu 'telu'l- 'ayn</i> (4 Adet)	آبَ، آدَ، آسَ، آلَ. ⁴⁴

³⁶ Ebu'l-Feth Nâsiruddîn b. Abdisseyid Alî b. el-Mutarrizî, *el-İknâ' limâ havâ tahte'l- kîmâ*; Yazma Nüsha, Atif Efendi Kütüphanesi D.N. 2688, v.74b.

³⁷ Mutarrizî metnin içinde içindeki asıl harflere göre bir isimlendirme yapmaksızın fiil örneklerini sıralamaya başlasa da varakın der kenarında "من الثلاثي المجرد الصحيح الكامل السالم" şeklinde kimin tarafından yazıldığını tespit edemediğimiz ifade bulunmaktadır. Bkz. Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688),74b.

³⁸ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 74b-90b.

³⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 90b-96b.

⁴⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 96b-103a.

⁴¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 103a-107b.

⁴² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 107b-108a.

⁴³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 108a.

⁴⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 108a-108b.

bitenleri tespit etmelidir. Daha sonra alfabetik sıralamaya göre bâ "ب" ve ardından râ "ر" harfleri ile başlayanları bulmalıdır.

Aynı harflerden oluşan fiilin farklı bâblardan gelmesini onun üzerinde göstermeye dikkat etmiş, bu esnada sarf ve nahiv meselelerine temas etmemiştir. Müellifimizin "صَلَحَ، نَفَذَ، سَخَّ، صَحَّ" örneklerinde görüleceği üzere bütün bâblarda okuyucuya bir örnekle olsa dahi faydalı olmak istediği kanaati bizde uyanmıştır.⁴⁹

Mutarrizî *el-İknâ'* da bu sisteme başvurmasının sebebi hakkında eserde herhangi bir izah yapmamıştır.

Aksâm-ı sitte'nin genel olarak kabul gören sıralamasında üçüncü bâb olarak kabul edilen يَفْعَلُ . فَعَلَ vezni, müellifimizin eserinde dördüncü bâb olarak, dördüncü bâb olarak kabul gören يَفْعَلُ . فَعَلَ vezni ise üçüncü bâb olarak zikredilmiştir.⁵⁰

b) İkinci Bâb فَعَلَ - يَفْعَلُ

Mutarrizî *el-İknâ'* adlı eserinde bulunan aksâm-ı sittenin ikinci bâbı olup, 109a-132a varakları arasında ele alınmıştır. Bu bâbda zikredilen fiillerin adet ve türleri aşağıdaki tabloda eserdeki sıralamasına uygun olarak verilmiştir.

Bu vezninin ayne'l-fiilin harekesinin mazide fetha, muzâride kesra olduğunu belirtmiştir.

Fiilin Türü ve Sayısı (615)	Örnek Fiil
Salim (301 Adet)	تَلَبَّ، جَدَبَ، حَصَبَ، ...عَطَّنَ، غَبَّنَ، فَقَّنَ. ⁵¹
Muzâaf (64 Adet)	تَبَّ، حَبَّ، دَبَّ، ... رَنَّ، طَنَّ عَنَّ. ⁵²
Mu'telu'l-fâ bi'l-vâv (54 Adet)	وَتَّبَ، وَجَبَ، وَصَبَ، ... ضَنَّ، وَهَنَّ. ⁵³

⁴⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 77a, 79a, 91b.

⁵⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132b-147b.

⁵¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 109a-121a.

⁵² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 121a-123b.

⁵³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 123b-125b.

<i>Mu 'telu'l-fâ bi'l-yâ (3 Adet)</i>	يسر، ينع، يمن ⁵⁴
<i>Mu 'telu'l-ayn (Ecvef) (91 Adet)</i>	خاب، راب، ساب، ... مان، تاه ⁵⁵
<i>Mu 'telu'l-lâm (Nakis) (50 Adet)</i>	جبي، سبي، رثي، ... كئي، مئي. ⁵⁶
<i>Lefif-i mefrûk (10 Adet)</i>	وحي، ودي، وزي، ... وئي، وهي ⁵⁷
<i>Lefif-i makûn (14 Adet)</i>	ثوي، حوي، خوي، ... نوي، هوي ⁵⁸
<i>Mehmûzu'l-fâ (10 Adet)</i>	ألت، أبر، أزر، ... أبق، أفك، أدم ⁵⁹
<i>Mehmûzu'l-fâ-Muzâaf (3 Adet)</i>	أث، أط، أن. ⁶⁰
<i>Mehmûzu'l-fâ-Mu 'telu'l 'ayn (4 Adet)</i>	آد، آض، آم، آن. ⁶¹
<i>Mehmûzu'l-fâ-Mu 'telu'l-lâm (2 Adet)</i>	أئي، أني. ⁶²
<i>Mehmûzu'l-fâ- Lefif-i makrûn (1 Adet)</i>	أوي ⁶³
<i>Mehmûzu'l-'ayn (Ecvef) (3 Adet)</i>	زار، نام. ⁶⁴
<i>Mehmûzu'l-'ayn -Mu 'telu'l-fâ (3 Adet)</i>	وآب، وآد، وآل. ⁶⁵
<i>Mehmûzu'l-'ayn -Mu 'telu'l-lâm (1 Adet)</i>	صأي ⁶⁶
<i>Mehmûzu'l-'ayn - Lefif-i mefrûk (1 Adet)</i>	وآ ⁶⁷

⁵⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 126a.

⁵⁵ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 126a-128b.

⁵⁶ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 130b-130a.

⁵⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 130b-131a.

⁵⁸ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 131a-131b.

⁵⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 131b.

⁶⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 131b.

⁶¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 131b-132a.

⁶² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶⁵ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶⁶ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

Mehmûzu'l-lâm-Mutelu'l- 'ayn (4Adet)	68 جاء، فاء، قاء، ناء، هاء
--------------------------------------	----------------------------

Tabloda görüleceği üzere toplamda 615 adet fiilin açıklamalarında on ayet, otuz üç beyit ve iki mesel şahit olarak gösterilmiştir.⁶⁹

c) Üçüncü Bâb فَعْلٍ - يَفْعَلُ

Aksâm-ı sittenin üçüncü bâbı olup, el-İknâ' adlı eserimizde bulunan 132b-147b varakları arasında ele alınmıştır. Bu bâbda zikredilen fiillerin adet ve türleri aşağıdaki tabloda eserdeki sıralamasına uygun olarak verilmiştir.

Fiilin Türü ve Sayısı (Toplam 495)	Örnek Fiil
Salim (288 Adet)	تَرَب، تَعِب، جَرَب، ... كَرِه، كَمِه. ⁷⁰
Muzâaf (43 Adet)	جَبَّ، خَبَّ، زَبَّ، ... ضَنَّ، غَنَّ، فَهَّ. ⁷¹
Mu 'telu'l-fâ bi'l-vâv (17 Adet)	وَصِب، وَسَخ، وَضِر، ... وَبِه، وَلِه. ⁷²
Mu 'telu'l-fâ-Muzaâf (1 Adet)	وَدَّ ⁷³
Mu 'telu'l-fâ bi'l-yâ (4 Adet)	يَسِر، يَسِس، يَقِظ، يَتِم ⁷⁴
Mu 'telu'l-ayn bi'l-vâv (20 Adet)	عَوَج، هَوَج، قَوَد، ... شَوِه، فَوِه ⁷⁵
Mu 'telu'l- 'ayn bi'l-yâ (Ecvef) (15 Adet)	هَيْب، فَيْح، حَيْد، ... نَيْل، عَيْن ⁷⁶
Mu 'telu'l-lâm (Nakıs) (49 Adet)	صَي، غَي، عَي، ... شَهِي، لَهِي. ⁷⁷

⁶⁸ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 132a.

⁶⁹ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 109a-132a.

⁷⁰ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 132b-140b.

⁷¹ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 140b-142a.

⁷² Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 142a-142b.

⁷³ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 142b.

⁷⁴ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 142b.

⁷⁵ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 142b-143a.

⁷⁶ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 143a-143b.

⁷⁷ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 143b-145a.

Lefif-i mefrûk (1 Adet)	78 وَجِي
Lefif-i makrûn (10 Adet)	79 تَوِي، جَوِي، حَوِي، ... قَوِي، هَوِي
Lefif-i makrûn bi'l-yâ (2 Adet)	80 حَيِي، عَيِي
Mehmûzu'l-fâ (19 Adet)	81 أَدِب، أَرَب، أَرَج، ... أَسِن، أَمِن
Mehmûzu'l-fâ-Mu 'telu'l-lâm (2 Adet)	82 أَذِي، أَسِي.
Mehmûzu'l-'ayn (Ecvef) (7 Adet)	83 صَيِب، كَيِب، بَيِس، ... رَيِم، سَيِم.
Mehmûzu'l-'ayn -Mu 'telu'l-fâ (1 Adet)	84 يَيِس.
Mehmûzu'l-'ayn -Mu 'telu'l-lâm (1 Adet)	85 ثَيِي
Mehmûzu'l-lâm (13 Adet)	86 فَيِي، فَجِي، صَدِي، ... ظَمِي، شَنِي
Mehmûzu'l-lâm- Mu 'telu'l-fâ (2 Adet)	87 وَيِي، وَطِي.

Tabloda görüleceği üzere toplamda 495 adet fiilin açıklamalarında yedi ayet, on altı beyit ve bir mesel şahit olarak gösterilmiştir.⁸⁸

d) Dördüncü Bâb فَعَلٌ - يَفْعَلُ

Bu bâb *el-İknâ'* adlı eserde aksâm-ı sittenin dördüncü bâbı olup, 147b-156b varakları arasında ele alınmıştır. Bu bâbda zikredilen fiillerin adet ve türleri aşağıdaki tabloda eserdeki sıralamasına uygun olarak verilmiştir.

⁷⁸ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 145a.

⁷⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 145a-145b.

⁸⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 145b.

⁸¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 145b-146a.

⁸² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 146a.

⁸³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 146b.

⁸⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 146b.

⁸⁵ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 146b.

⁸⁶ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 147a.

⁸⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 147b.

⁸⁸ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 132b-147a.

Bu bâbda gelen fiiller için فَعْلًا Muteaddi fiil, فَعُولًا لازم fiil için mastar olmaktadır.

Fiilin Türü ve Sayısı (Toplam 279)	Örnek Fiil
Salim (217 Adet)	ذَهَبَ، رَعِبَ، سَحِبَ، ... نَفَهَ، نَكَهَ. ⁸⁹
Mu 'telu'l-fâ bi'l-vâv (6 Adet)	وَهَبَ، وَدَّرَ، وَدَعَى، وَضَعَى، وَقَعَ، وَأَنَعَ. ⁹⁰
Mu 'telu'l-lâm (Nakıs) (9 Adet)	سَخَوُ، رَعَوُ، سَعَى، .. زَهَوُ، نَهَى. ⁹¹
Mu 'telu'l-lâm-Mehmûzu'l-fâ' (1 Adet)	أَبَى. ⁹²
Mehmûzu'l-'ayn (7 Adet)	دَأَبَ، رَأَبَ، ثَأَجَ، ... رَأَسَ، سَأَلَ. ⁹³
Mehmûzu'l-'ayn -Mu 'telu'l-lâm (3 Adet)	رَأَى، شَأَى، نَأَى. ⁹⁴
Mehmûzu'l-lâm (34 Adet)	خَبَأَ، رَبَأَ، سَبَأَ، ... قَتَأَ، هَنَأَ. ⁹⁵
Mehmûzu'l-lâm- Mu 'telu'l-fâ (2 Adet)	وَأَى، وَجَأَ. ⁹⁶

Tabloda bir kısmı zikredilen toplamda 279 adet fiilin açıklamalarında beş adet ayet, on adet beyit ve bir adet mesel şahit olarak gösterilmiştir.⁹⁷

e) Beşinci Bâb فَعْلٌ - يَفْعُلُ

Bu bâb aksâm-1 sittenin beşinci bâbı olup el-İknâ' adlı eserin 156b-161b varakları arasında ele alınmıştır. Bu bâbda zikredilen fiillerin adet ve türleri aşağıdaki tabloda eserdeki sıralamasına uygun olarak verilmiştir.

⁸⁹ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 147b-154a.

⁹⁰ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 154a.

⁹¹ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 154b.

⁹² Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 154b.

⁹³ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 155a.

⁹⁴ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 155a.

⁹⁵ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 155a-156b.

⁹⁶ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 156b.

⁹⁷ Mutarrizî, el-İknâ' (Yazma Nüshalar, 2688), 147b-156b.

Fiilin Türü ve Sayısı (Toplam 164)	Örnek Fiil
<i>Salim</i> (128 Adet)	جُنِبَ، حَسِبَ، رَحِبَ، ... نَبِهَ، نَزِهَ. ⁹⁸
<i>Mu 'telu'l-fâ bi'l-vâv</i> (15 Adet)	وُنِحَ، وُفِحَ، وُزِدَ، ... وَسِمَ، وَجِهَ. ⁹⁹
<i>Mu 'telu'l-lâm</i> (Nakıs) (3 Adet)	رُحُو، بُدِّي، طُرُو، بَهِو. ¹⁰⁰
<i>Mehmûzu'l-fâ</i> (6 Adet)	أُرِبَ، أُنِضَ، أَتُلَّ أُسْلُ، أَصْلُ، أَدُمُ. ¹⁰¹
<i>Mehmûzu'l-'ayn</i> (3 Adet)	رُؤْفَ، ضُؤْلُ، لُؤْمُ. ¹⁰²
<i>Mehmûzu'l-lâm</i> (7 Adet)	رُدُّو، جَرُّو، نَزُّو، ... بَكُّو، دُنُّو. ¹⁰³
<i>Misâl-Mehmûzu'l-lâm</i> (2 Adet)	وَضُّو، وَطُّو. ¹⁰⁴

Yukarıda verilen tabloda görüleceği üzere toplamda 164 adet fiilin açıklamalarında iki ayet, dört beyit şahit olarak gösterilmiştir.¹⁰⁵

f) Altıncı Bâb فَعِلٌ - يَفْعَلُ

Aksâm-ı sittenin altıncı bâbı olup *el-İknâ'* adlı eserimizin 161b varağında ele alınmıştır. Bu vezninin ayne'l-fiilin harekesinin gerek mazide gerekse muzaride kesra olduğunu belirtmiştir.

Fiilin Türü (Toplam 6)	Örnek Fiil ve Sayısı
<i>Mu 'telu'l-fâ</i> (Misâl fiil) (5 Adet)	وَرِثَ، وَرِعَ، وَفِقَ، وَمِقَ، وَرِمَ. ¹⁰⁶
<i>Lefif-i mefrûk</i> (1 Adet)	وَلِيَ. ¹⁰⁷

Müellifin eserinde en kısa ve en az örnek getirdiği aksâm-i sitte babıdır. Bu bâbda çok az sayıda fiil örnek verildiği gibi bu fiillerin açıklamalarına dair ayet,

⁹⁸ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 156b-160a.

⁹⁹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 160b.

¹⁰⁰ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 160b-161a.

¹⁰¹ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161a.

¹⁰² Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161a.

¹⁰³ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161a.

¹⁰⁴ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161a.

¹⁰⁵ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 156b-161b.

¹⁰⁶ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161b.

¹⁰⁷ Mutarrizî, *el-İknâ'* (Yazma Nüshalar, 2688), 161b.

hadis, mesel ve şiiirden herhangi bir şahit gösterilmemiştir. Tamamı oldukça işlek olan toplam altı adet fiil örnek gösterilmiştir. Sözlükte en az sayıda fiilin bulunduğu bâb olduğu düşünülmektedir. Bu bâbda örnek verilen fiillerden beşi yukarıda görüldüğü üzere misâl-i vâvî, biri ise leff-i mefrûk özelliği taşımaktadır. Aksam-ı seba'nın diğer kısımlarına dair fiil örnekleri verilmemiştir. Fiillerin yukarıda görüldüğü şekilde bir tertip üzere sırlanmasıyla birlikte, harf-i cer ile yeni anlam kazanmasına da وَثِقْ بِهِ، وَرَثَهُ مِنْهُ (وثنق بئنه) örneklerinde olduğu gibi özen gösterilmiştir.¹⁰⁸

Sonuç

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere Mutarrizî'nin Arap dil ilimlerine oldukça vakıf ve birikimli bir âlim olduğu göze çarpmaktadır. Her ne kadar bazı eserleri günümüze kadar ulaşmamış olsa da o eserler hakkında kaynaklarda zikredilen bilgiler ve yaptığımız bu bilimsel çalışma Mutarrizî'nin iyi bir Arap dircisi ve eğitimcisi olduğuna tanıklık etmektedir.

Mutarrizî sarf ilmine dair müstakil bir eser yazmamıştır. Ancak Arapça öğretimine giriş olarak telif edilen *el-İknâ* da isimlere nazaran oldukça fazla yer tutan fiiller, birkaç ana başlık altında tertipli ve sistematik metotla ele alınmıştır. Mutarrizî sarf kitaplarında birkaç sayfa içinde anlatılan sülasi fiillerin mazi ve muzari köklerinin karşılıklı olarak gelebilme kombinasyonu olan aksâm-ı sitte konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Sülasi mücerret fiillerin mazi ve müzari vezinleri semai olarak bilindiği için Mutarrizî, okuyucunun her bir bâbda çok sayı ve türde sülasi fiil veya zaman zaman müştakları (matar, ism-i fâil v.b.) ile karşılaşmasını hedeflemiştir. Zira bu eseri baştan sona dikkatli okuyan kimse bir bakıma kendisini zengin kelime hazinesiyle donatmıştır.

Mutarrizî, aksam-ı sitte anlatımında örnek verdiği 2296 fiilden herhangi bir vezin veya fiil türü için mazi ve muzari çekim yapmamıştır. Fiiller oldukça işlek olup, üzerinde tartışma bulunmamaktadır.

Mutarrizî okuyucuyu kök harflerinin türüne göre birden fazla özellik taşıyan fiiller ile tanıştırmaya çalışmış, bu amacını da eserinde ortaya koyduğu tertip ve düzenle başarmış izlenimi vermektedir.

Okuyucuyu canlı tutmak amacıyla her fiil için olmasa da ayetlerden, şiiirlerden, az sayıda olsa da mesel ve hadis şahit gösterilmiştir. Şahit gösterilen ayetlerin sure isimleri ve bazı beyitlerin şairleri belirtilmemiştir.

¹⁰⁸ Mutarrizî, *el-İknâ* (Yazma Nüshalar, 2688), 161b.

Müştak isimlerin anlatımları, tanımsız olarak sadece vezin üzerinden yapılmıştır. Örnek verilen fiillerin harfi cerler ile kazandığı yeni manalar, her fiil için olmasa da metin içinde zikredilmiştir. Okuyucuya kelime hazinesi kazandıracak ve oldukça fazla akademik katkı sunacak bir yöntem izlenmiştir. Bazen fiillerin mazi kökü yalın şekilde değil müştak isimler olarak verilmiştir. Mutarrizî'nin böyle yaparak fiil kökünün değil de o kökten müştak olan kelimenin okuyucunun zihninde daha kalıcı olduğuna inanmış olduğu kanaatini edinmekteyiz.

Ayetler bir bütün olarak değil kısmı iktibas edilerek şahit getirilmiştir. Fiil örneklerinin kullanımı müellifin cümle içinde kurmuş olduğu yeni ifadeler değil, sanki bir sözlük açıklamaları şeklinde kendini göstermektedir.

Mutarrizî'nin aksâm-ı sitte konusunu *el-İknâ*’da bu metot ve tertip üzere işleminin, ilim ehline faydalar sağladığı ve onlara yeni ufuklar açtığı kanaati taşınmaktadır.

Kaynakça

- Brockelmann, Carl. *Geschichte der Arabischen litterature: supplement*. Leiden: 1942.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. trcm. Abdulhalîm en-Neccâr Kahire: Daru'l-Meârif, ts.
- Çöğenli, M. Sadi. “Mutarrizî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/375-377. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Çöğenli, M. Sadi. *el-Mutarrizî ve el-Mugrib fi Tertîbi'l-Muribinin Edisyon Kitiği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1986.
- Firuzabadî, Muhammed b. Yakup. *el-Bulğa fi terâcîmi eimmei'n-naħv ve'l-luğat*. Beyrut: Cemiyetuu ihyâi't-turasi'l-İslâmî, 1407.
- Gözel, Naciye Betül. *el-Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eserinde İsimler*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Gültekin, Aladdin. “Mutarrizî nin El İknâ Adlı Eserinin Âtîf Efendi Nüshası”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 11/32 (2011), 155-169.
- Gültekin, Aladdin. “Mutarrizî'nin el-İknâ Adlı Eserinde Dil Öğretimi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/4 (2012), 132–148.
- Gültekin, Aladdin. *El-Mutarrizî'nin el-İkna Adlı Eseri ve Dil Öğretim Yöntem*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh. *Mu'cemu'l-udebâ'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, t.y.

İbn Hallikân, Ebû Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâu enbâi'z-zamân*. thk. İhsân Abbas, Beyrût: Dâru's-Sekafe, 1968.

İbn Kutluboğa, Kasım. *Kitabu takribi'l-garib*. thk. Osman Keskiner, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2018.

İbn Kutluboğa, *Tacu't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*. Mevkiu'l-Varrâk, t.s.

Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdullah el-Kostantînî er-Rûmî el-Hanefî. *Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1992.

Kıftî, Cemâluddîn Alî Yûsuf. *İnbahu'r-Ru'vât*. thk. Muhammed Ebu Fazıl İbrâhîm. Kahire: y.y., 1986.

Kunûcî, Sıddîk b. Hasan. *Ebcedu'l-'ulum el-veşyu'l-merkûm fî beyâni ahvâli'l-'ulûm*. Thk. Abdulcabbar Zekkar. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.

Kuraşî Abdulkâdir b. Ebî'l-vefâ Muhammed b. Ebî'l-vefâ. *Cevâhiru'l-mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Karâtşî: Mîr Muhammed Kutubhane, t.y.

Kutbî, Muhammed b. Şâkir. *Fevâtu'l-Vefeyât*, thk. İhsân Abbâs, Beyrût: Dâru Sadr, 1973-1974.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay b. Muhammed. *el-Fevâidu'l-behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1906.

Mutarrizî, Ebul Feth Nâsıruddîn b. Abdisseyid Alî. *el-Muğrib fî tertîbi'l-mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî-Abdulhamîd Muhtâr, Haleb: Mektebe Usâme b. Zeyd, 1979.

Mutarrizî, Ebul Feth Nâsıruddîn b. Abdisseyid Alî. *el-İknâ' -Limâ Havâ Tahte'l-Kınâ'*. İstanbul: Atıf Efendi Kütüphanesi, Yazma Nüshalar, 2688, 1b-241a.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân. *el-Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuḥât*, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrâhîm, Saydâ: t.y.

Zehebî, Muhammed b. Usmân b. Kaymâz Ebû Abdillâh. *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ'*, thk. Şuayb Arnavût- Muhammed Nâim el-Urkûsî, Beyrût: Musssetu'r-Risâle, 1413.

